

Milisav
Savić

HLEB I STRAH

■ Laguna ■

Copyright © 1991, Milisav Savić
Copyright © ovog izdanja 2019, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

HLEB I STRAH

Priča je o meni, ali isto toliko i o drugima, pa se može pričati u svim licima.

Kad vam, tamo u uglu, u poslednjoj klupi, dosadi da slušate nastavnika, pogled vam odluta kroz prozor, prema ogoljenim brdima, iznad kojih, povremeno, kruže jata vrana. Odatle se spušta na očišćane potiljke vaših vršnjaka, odmah ispred vas, koje s malo mašte možete da zamislite kao globus s kontinentima i morima, planinama i udolinama, šumama i pustinjama. Ako ga podignete iznad tih usukanih, mršavih glava, zaustavlja se na čeonom zidu, onom iza katedre i nastavnika.

Tamo, sa zida, iz zastakljenog zlatastog rama smeška se *on*. Meni posebno.

Ispuniće mi želju, kaže, i doći u naš kraj. Nenajavljen i prerušen. Kao prosjak. Kao naš veliki svetac. Nepravedne i zle će strogo kazniti, a poštene i dobre bogato nagraditi.

Najpre će – ako mene pita – išibati varoškog briću zato što nas šiša do kože, kao da smo vašljivi. Onda će zabraniti da u razredu većina nosi opanke gumenjake i čakšire od grubog sukna a malobrojni, poput direktorovog debeljuškastog sina, kožne cipele i pantalone od mekog štofa, prvi da uživaju proje, sira i luka, a drugi bela hleba, salame i meda. U našoj varošici biće puno posla za njega. On nije Bog (Boga više nema, on ga je ukinuo), ali mu je ravan, pa u mnogo čemu i iznad. Recitujemo i pevamo mu pesme, u kojima mu želimo večni život. Posvećujemo mu završne pismene zadatke, a najbolje mu, s mojim posebno izdvojenim, šalje naš razredni nastavnik. Čvrsto verujem da je pročitao bar jedan moj zadatak. Svejedno mi je koji, jer ga u svakom, s manjim varijacijama, poredim sa suncem. Sve na njemu blista poput sunca: zelene oči, punački obrazi, maršalska uniforma, cipele.

A da je *moćniji* od Boga, naslutio sam to pre nego što sam pošao u školu. Na velikom saboru, naš komšija, koga smo zbog silnih znački i medalja na naduvenim prsima zvali Orden, nudio je po bombonu

ako kažemo da najviše na svetu volimo *njega*, više i od našeg kralja. Ujak mi, osmeha nestašna poput prolećnog brzaka, obeća i bombonu i limunadu ako kažem da više volim kralja. Privoleh se, bez trunčice oklevanja, ujaku. U prvom redu zbog primamljivije ponude a tek onda zbog očevih priča i pesama, u kojima se kralj obično pojavljivao kao dobrodušni starac.

Komšija sa značkama ščepa me za uvo i, ne obazirući se na moju dreku i kuknjavu, odvuče do dvojice milicionera.

Čim ugrabi priliku da ostanemo sami, otac mi prilepi žestok šamar da mi krv pocure iz nosa. „Zapamti da od mene i majke nemaš nikog prečeg na svetu“, reče. „Ako već ne znaš koga treba da više voliš.“

Ujaka dugo ne beše u selu. Gaji buve, kaza otac.

Kad se ujak vrati, utihnulog brzaka na licu, dočeka ga nepokošena livada, polegle i satrule trave.

Otac je grdio i žestoko psovao Boga, pogotovo kad bi poslao grad na letinu ili pomor u stoku, ali *njega* nigde i nikad, ni u najgušćoj šumi u gluvo doba, nije ružio. Đavo se, prizivao ga – ne prizivao, motike neće latiti, reče.

Jednom se proneo glas da će *on* stići u varošicu. Vozom. Ulica od stanice je presvučena novim slojem

asvalta, sve fasade zgrada su okrečene, izlozi prodavnica oprani i napunjeni prvoklasnom robom koja se nije mogla kupiti, na pločnike iznete saksije sa cvećem. Na praznom prostoru kod mosta, odatle se pružao pogled na sirotinjske barake, iznikle u kaljugama, podignut je veliki pano s naslikanim bukoličkim prizorima iz života srećnog *mu* naroda.

Trebalo je da mu ja predam cveće i izrecitujem sopstvenu pesmu, *njemu* posvećenu. Nadao sam se da ću uspeti da mu šapnem da drugi put dođe prerušen i nenajavljen.

Međutim, *on* nije došao. Ona skupocena i lepa roba nestala je iz izloga, cveće su zapišali psi i polomila dečurlija, na panou se pojavila ogromna rupa, kroz koju se, kao u kič-ramu, videlo siromašno i ružno radničko naselje.

Ispod *njegove* slike, malo po strani, visi karta sveta. Mami me da krenem na put. Najpre u Francusku, zemlju čiji jezik učimo.

Nije mi sasvim jasno zašto učimo francuski. U varoškoj biblioteci nema nijedne knjige i časopisa na francuskom. Osim bibliotekara, ruskog emigranta, u varošici ne živi nijedan stranac. Otkako su Nemci, pri kraju rata, odavde isterani, na prste se mogu

izbrojiti stranci koji su tu prošli ili nakratko zastali. Među njima nijedan Francuz. Razredni tvrdi da su svi stranci špijuni, pa je najbolje da ih se klonimo – ako nekim slučajem nabasamo na njih. Znamo da stranaca ima u međunarodnom vozu, koji se na dva-tri minuta zadržava pri prolasku kroz varošicu svake subote u tri sata po podne.

Niko od varošana – koliko znam – nije bio u Francuskoj. Neki momak je zaradio nadimak Italijan po tome što je pokušao da pobegne u Italiju; na granici je uhvaćen, pa je celo leto, ošišan i u prugastoj uniformi, kopao kanalizacione rovove, u prisustvu milicionera koji se u hladu izležavao.

Učimo francuski, živi jezik, za nas mrtav. Kao latinski koji smo počeli da učimo, ali je nastavnica odmaglila s nekim muzikantom, a nova ili novi nikako da stigne.

Na pomisao da se beži u svet došli su moji drugari iz poslednje klupe. Ali ne da se beži u Francusku već u Ameriku. Zemlju kauboja. Zemlju dugonogih plavuša. Zemlju poznatu iz filmova, koje bez daha, okamenjeni, nedeljom gledamo u našem bioskopu. Amerika nije dosadna i otužna kao naša varošica.

U Americi živi i otac jednog od drugara koji pripremaju bekstvo. Povremeno šalje sinu pakete s odećom i igračkama. Poslednji put mu je poslao

spavaćicu iz dva dela. Misleći da je odelo, naš drugar je obukao i tako se, sav srećan, pojavio u školi. Od tada ga zovemo Pidžama. Nadimak mu ispisujem sa zebnjom, jer ova priča, ma u kojem je licu napisao, može samo delimično da bude i njegova.

Osim Pidžame, koji želi da se pridruži ocu, ostali drugari beže zbog slabih ocena. Na mene u svojim planovima ne računaju.

Iako mu je kosa narasla do ušiju, Pidžama – rizikujući da bude izbačen iz školskog internata – ne odlazi kod berberina, jer ne želi da u veliki svet stigne ošišan kao robijaš.

Ja sam odličan đak. Najbolji u generaciji. Varoški bibliotekar već je proširio glas o tome da sam pročitao sve romane iz biblioteke. Teško je reći u čemu sam bolji: u matematici, istoriji, književnosti.

U varošici bruji o mojoj darovitosti i marljivosti, ali se uglavnom ističe to da potičem iz siromašne porodice. Majka me budi u zoru, do sedam čuvam krave (uz knjigu), onda trkom odlazim u školu, popodne kupim šljive ili radim nešto na njivi, noću uz petrolejku pišem zadatke. Od marljivosti i učeno-
sti, ipak, nemam nikakve praktične koristi. Odrede me da na školskoj priredbi odrecitujem neku pesmu, obično o *njemu*, a na kraju godine nagrađuju me knjigom (koju sam već pročitao) za odlično učenje i

besprekorno vladanje. Ocu milo što sam dobar đak, ali mu ne pada na pamet da mi kupi ono što iz dna srca priželjkujem: cipele i štofane pantalone. Otac odbija: ni cipele ni štofane pantalone nisu praktične za naš kamenjar i trnje. On ne shvata da te stvari za mene imaju statusno značenje i da su mi potrebne zbog plavokosog devojčurka, koji se u ovoj priči ne mora imenovati, jer nije njena. Stariji brat me bolje razume, pa mi poklanja svoje već nošene cokule. Za dva broja su veće i nedostaju im pertle, ali ne izgledaju loše.

Kad bolje razmislim, glas odličnog učenika samo mi donosi nevolje. U školi me zovu Bubalica, pa i Glavonja („bumbaru je potrebno pola dana da mu obiđe glavudžu“), stariji i jači dečaci me opauče kad god i gde god stignu, onaj devojčurak me izbegava.

Tad mi se u glavu, kao crv u jabuku, uvlači misao o tome da je sve to moje znanje potpuno nepotrebno i suvišno u ovom svetu. Knjige predstavljaju veliku laž. Još nisam naišao ni na jednu koja je bar donekle opisala svet nalik onom u kojem živim: krave, varoškog bricu, vrane iznad brda, subotnji prolazak međunarodnog voza. Polako se u meni rađa otpor prema onome što razredni zove lepa književnost.

U znak protesta protiv velike laži, preseljavam se u poslednju klupu – a tamo, po tradiciji, sede

ponavljajući – i za kratko vreme uspevam da se umolim onima koji su me do juče prezirali. To postižem tako što im šapućem kada odgovaraju na pitanja i pomažem pri izradi domaćih zadataka.

S Koljačem – ovde zebnji nema mesta – smišljam scenarije za filmove koje bi trebalo snimiti, naravno, s njim u glavnoj ulozi. S Pidžamom crtam modele velikih kola koja ćemo jednog dana dovesti iz Amerike i, pritiskajući sirenu do maksimuma, voziti ulicama varošice.

U druženju s novim drugarima začinje mi se pri-tajena i stidljiva sklonost prema svemu onom što se suprotstavlja lažnom, izmišljenom svetu lepe književnosti: „prljavom“ i „uličnom jeziku“, podforma-ma, estetici ružnog, oblicima presnog života.

Bez dvoumljenja kažem drugarima da i ja želim da bežim u svet. Neću više da budem čitač već junak knjiga.

Začudim se i iznenadim kad me većina predloži za vođu. Osim Pidžame, kome je krivo što on nije izabran za glavnog, ako ni zbog čega drugog ono zbog narasle kose, ostali, ipak, negde u podsvesti drže do znanja, do umetnosti.

Iako je mart, na vrhovima ogoljenih brda beli se sneg, odlučujemo da što pre krenemo. Već iduće nedelje. Plan bekstva i putovanja smišljam ja.

Ponećemo toplu odeću, ćebad, hranu, oružje i pare. Sastaćemo se u sumrak kod klanice, na periferiji varošice. Odatle ćemo krenuti niz Ibar, doći do Brvenika, onda skrenuti prema manastiru Gradcu, pa preći planinu Goliju, spustiti se do varošice Ivanjice i pravo se zaputiti na Zapad... prema moru, prema Italiji. Ovakav put mi se, na karti, učinio najkraći. Nameravali smo da idemo peške – kako bismo zavarali trag našima i miliciji.

U dnevnik, 20. marta 1958, upisujem: „Ameriko, dolazim ti!“

Dalji nastavak događaja se lako naslućuje: od Raške – ime varošice se mora pomenuti, ali se ne sme mešati s onom pravom, ova iz mojih priča lepša je od stvarne – nismo odmakli više od desetak kilometara. Ja sam se – drugi neka govore za sebe – uplašio mrkle noći i sve jače studeni. Izdržao sam da ne odustanem prvi i drugi. Onda sam se tobož naljutio što niko ne poštuje i ne sluša vođu.

Koljač i Pidžama su nastavili put. U Gradcu im je neki seljak objasnio da preko besputne Golije retko ko prolazi i leti a kamoli u ovo doba, pri kraju zime, kad je još zavejana visokim smetovima.

Za naš pokušaj bekstva u Ameriku saznalo se još te noći. Odala su nas oproštajna pisma. Pošto je direktor internata, u kome je, kao dete bez roditelja,

živeo Pidžama, otkrio da je njegov štićenik obio kasu i iz kuhinje odneo tri velike salame, smesta je odjurio u miliciju.

Pre nego što sam se ušunjao u kuću, vratio sam u pušnicu oveću pršutu a u podrum stari vojnički bajonet. Pravio sam se kao da dolazim negde iz sela, od komšije. Kad me ugleda, otac počeo da se guši od smeha. Majka mi ćutke prinese tanjir udrobljenog mleka. „Ne znam da li će se udrobljenica svideti Amerikancu“, oteže otac poslednju reč.

Sutradan nas je dugo i pojedinačno u direktorovoj kancelariji ispitivao razredni. Iako smo mu odmah sve priznali, tražio je da ispričamo nešto što se nije dogodilo, odnosno ono što je on mislio da se dogodilo. Tražio je da mu otkrijemo mrežu i ime nepostojeće moćne organizacije koja je isplanirala naše bekstvo. Na čelu te organizacije – pretpostavljao je razredni – nalazio se Pidžamin otac.

Na poslednjem času pročitana je naredba kojom se zahteva da se svi učenici okupe u dvorištu. Na stepenicama se pojavi razredni i naredi da se gore, kod njega, popnu „Amerikanci“ i „trafikanti“ (momci koji su prethodne noći obili trafiku). Najpre je naružio lopove a onda se okomi na nas petoricu, na „Amerikance“ koji zarad života u trulom kapitalizmu pljuju na ono „naše“, na ono što nam je *on* stvorio i podario, na sunce kojim nas je obasjao i ogrejao.

Hteo sam da od srama propadnem u zemlju. Ne zbog govora. Nastavnik nije bio u pravu. Tačno je da smo do *njega* živeli u mraku, a od *njega* u svetlu, ali u našoj zabačenoj varošici, koja je i *njemu* bogu iza leđa, to njegovo sunce škilji poput petrolejske lampe, jer su lopovi i pokvarenjaci kao pauci krstaši premrežili i zamračili nebo.

Sramio sam se zbog cokula. Činilo mi se da su stotine i stotine očiju, a među njima i oči one čije se ime taji, uperene u moje cokule-čamce, zašnirane kanapom. U prvom redu se – jasno mu se uočava kao palačinka bucasto lice – kezi direktorov sin. Najgore je što gore, na stepenicama, kao na otvorenoj pozornici na koju lete paradajz i jaja, nigde ne mogu da sklonim noge u tim prokletim cokulčinama.

Uputio se, ovako začupaveo, k ocu, pokaza razredni na Pidžamu. *On* mu je otac, *on* ga odeva, obuva i hrani, *on* ga podiže, vaspitava i školuje, a ne onaj izrod i rđa od oca u Americi.

Na stepenice se pope berberin, priđe Pidžami otpozadi, zgrabi ga za kosu, grubo mu obori glavu na grudi i poče da ga šiša. Jedan pramen kose doleprša na moje cokule.

Pidžama se zaplaka. Sav je drhtao, vilica mu se iskrivi, oči izvrnuše, pena izbi na usta. Zaceni se i sruši na beton. Glava mu poluošišana, bele se kao

otkosi brazde od mašnice, na nekim mestima probija krv.

Čim sam došao kući, zavukao sam se u krevet i razboleo. U vrućici sam sanjao da je *on*, onako nasmejan, došao u naš kraj, prošetao varošicom uzduž i popreko i uradio ono što je odavno trebalo da učini, a onda pokretom maršalske palice moje cokule pretvorio u crne šimi cipele a čakšire u štofane pantalone.

Na kraju te školske godine nisam dobio na poklon knjigu, jer sam iz vladanja imao lošu ocenu, s opomenom pred isključenje iz škole.

Priča se ovde, poput grana, račva u nekoliko pravaca. Ono što sledi ne tiče se samo mene, ali se mora, kao svi završeci, ispričati samo u jednom licu.

Petnaestak godina kasnije našem razrednom biće zabranjena, privatno štampana, knjiga o prošlosti i znamenitostima našeg kraja. Zabraniće mu je njegovi partijski drugovi, smatrajući da im nije dovoljno nahvalio ratne zasluge i doprinos u stvaranju zemaljskog raja. Egzekutor će biti Pidžama, koji je u varošicu, kad je trebalo da se donese odluka o zabraniti, kao važan šraf partijske mašinerije dojezdio u

mercedesu. Kao urednik i recenzent knjige – tada već na glasu kao mladi daroviti pisac – uzalud ću s nekoliko zemljaka, intelektualaca, protestovati protiv zabrane. Razredni će čak napisati nekoliko dugih i iscrpnih pisama *njemu*, čije su slike, sada u boji i sve većih razmera, krasile zidove svih učionica i drugih javnih ustanova. U očekivanju odgovora, koji nikad neće stići, ubrzo će umreti. Pri našem poslednjem susretu, upitaće: „Jesi li stvarno onda mislio da bežiš za Ameriku?“ I ne sačekavši odgovor, dodaće: „Ako jesi, ne brini: stići ćeš tamo.“

I stići ću. Ne samo ja već i Pidžama.

Velika američka kola nećemo dovesti u Rašku.

Doduše, Pidžama će prvi delimično ispuniti svoj san i u kolima se provozati varošicom. Iz štaba neke radne akcije, u kojem je bio referent za ideološka pitanja, posudiće veliki pežo, doći u Rašku noću, velikom brzinom i gromoglasno trubeći prokrstariće uličicama i tresnuti u banderu u blizini zelene klupe na vrhu glavne ulice. Kola će razlupati ali će on, sva sreća, zadobiti samo lakše povrede.

Na interstejt putu negde u Nevadi, za volanom ogromnog starog ševroleta, nalik onima iz filmova mog

detinjstva, proturio sam ruku kroz prozor prema zalazećem suncu i uzviknuo: „Evo me, Ameriko!“ Vetar je progutao i smandrljao moje reči, kao stari papir, negde u pustinju.

Na prvoj benzinskoj pumpi, dok u restoranu budem čekao da me posluži debela kelnerica, u nos će mi se vratiti odavno zaboravljeni miris udrobljenice. I tad će mi odnekud dolutati izbistrena, prosta misao o tome da književnost, ma kakva bila, ništa ne može da učini da u ovom svetu bude bolje, ona je fikcija, poput onog mog savršeno smišljenog a nepostojećeg puta za Ameriku kroz neprohodne srpske planinčine; ona je bila, i jeste, i ostaće – lepa.

Na konvencionalno konobaričino pitanje, koje bi se moglo prevesti „Kako se osećate večeras, gospodine?“, odgovorih vrlo iskreno: „Umorno i ostarelo.“ Konobarica preču moj odgovor i upita šta ću poručiti za večeru.

Kroz prozor se videla pustinja. More peska i zamagljen horizont. I ništa više.